

Odjek Đilasovih teoretskih priloga "Borbi" u hrvatskom tisku

Prilog ukazuje na odjeljke Đilasovih teoretskih tekstova u "Borbi" u hrvatskom tisku.

Idejna osnova KPJ o razvoju Jugoslavije kao socijalističke zemlje nužno je, u nedostatku iskustava, ali i zbog konstelacije povijesnih odnosa, polazila od Sovjetskog Saveza kao prirodnog oslonca.¹ Tako je sovjetski model društveno-ekonomskih odnosa postao i model koji se primjenjivao u izgradnji novih odnosa u Jugoslaviji. Pod utjecajem tog modela započeo je razvoj u pravcu stvaranja i jačanja upravno-centralističkog sustava s jakim birokratskim tendencijama čija je osnova bilo državno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju te strogo državno planiranje. Nakon brutalnog napada komunističkih partija Informbiroa na KPJ i Jugoslaviju² dolazi do međusobnog udaljavanja, Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, koje je bilo popraćeno gospodarsko-političkom izolacijom Jugoslavije.

Početak 50-tih, na VI. kongresu KPJ³ dolazi do velikog zaokreta, provodi se distanciranje od klasične političke organizacije staljinističkog tipa, obrazlažu se pogledi jugoslavenskih komunista na proturječnosti unutarnjeg razvoja te se utvrđuju političke smjernice društvenog razvoja zemlje. Društveno uređenje Sovjetskog Saveza, izgrađeno u doba staljinizma, označeno je kao sustav državno-kapitalističkih odnosa s kastinskom vlašću birokracije, a glavni sadržaj idejno-političke misli i akcije KPJ bilo je sprečavanje nastanka sličnog sustava u Jugoslaviji. Stoga je raskid svih odnosa sa SKP(b) za posljedicu imao ispitivanje izgradnje socijalističke prakse, a CK SKJ je, zapravo, započeo kritičku analizu teorije i prakse izgradnje socijalizma, te opsežnu društvenu reformu pod svojim vodstvom.

U partijskom vrhu je bilo članova koji su se protivili reformama i decentralizaciji jer su smatrali kako ti procesi slabe vodeću ulogu SKJ, ali suprotno njima bilo je i mišljenja kako su potrebne što radikalnije i sveobuhvatnije promjene u demokratskom duhu. Milovan Đilas je započeo objavljivati svoje teoretske članke u partijskom dnevnom listu *Borba*

¹ Dva su rada neposredno vezana uz ovdje razmatranu temu: K. Spehnjak, *Socijalistički savez i demokracija – jedan ili više kandidata. Analiza izbora za Sabor i Saveznu skupštinu 1953. godine, Časopis za suvremenu povijest*, 3/1990; B. Kašić, *Višepartijskost – tema raspru i ideologijskom okviru ranih pedesetih godina, Časopis za suvremenu povijest*, 3, 1990.

² *Povijest SKJ, Beograd, 1985, 347-355*, a opširnije u; Radovan Radonjić, *Sukob KPJ s Kominformom i društveni razvoj Jugoslavije (1948-1950.)*, Zagreb 1979.

³ *Povijest SKJ*, 378.

otpočevši s člankom “Nove sadržine”.⁴ Nakon njih su uslijedili: *Jugoslavija*,⁵ *Male izborne teme*,⁶ *Novi oblici*,⁷ *Važnost oblika*,⁸ *Zakonitost*,⁹ *Za sve*,¹⁰ *Bez zaključka*,¹¹ *Ima li cilja*,¹² *Ideal*,¹³ *Opšte i posebno*,¹⁴ *Konkretno*,¹⁵ *Odgovor*,¹⁶ *Subjektivne snage*,¹⁷ *Objektivne snage*,¹⁸ *Klasna borba*,¹⁹ *Nove ideje*,²⁰ *Savez ili Partija*²¹ i *Revolucija*,²² te nekoliko članaka objavljenih u časopisu *Nova misao*,²³ od kojih je najvažnija *Anatomija jednog moralca*²⁴.

Članke je objavljivao u vremenskom razdoblju od 11. listopada 1953. do 7. siječnja 1954. Sveobuhvatno je otisnuto 23 teoretska priloga, 4 u časopisu *Nova misao*, te 19 u *Borbi*. Prilozi su pisani s ambicijom nastanka novih kritičkih gledišta u pogledu najvažnijih pitanja vezanih uz rad SK i smjernice društvenog razvoja utvrđenih na VI kongresu. Sam Đilas navodi da je inicijativa za pisanje članaka potekla iz *Politike*,²⁵ jer se nagomilao niz ideoloških problema koje je bilo potrebno razjasniti. Članci su u početku izlazili kao redovni nedjeljni prilog *Borbe*, sve do 20. prosinca 1953., kada je Đilas u idućih 16 dana na brzinu objavio 9 tekstova; odnosno osim nedjelje još i utorkom, četvrtkom i jedan tekst u ponedjeljak 4. siječnja 1954. (*Čemu žurba ?!*) Đilas je, vrlo vjerojatno, zbog sve jačih kritika potkraj 1953., ali i zbog neslaganja Josipa Broza Tita²⁶ odlučio što prije dovršiti svoju teoretsku djelatnost, prije nego što bude prekasno, jer je bio svjestan kako je očekivani sukob s Titom sve bliži.²⁷

Iako svoju pojačanu djelatnost, nakon 22. prosinca 1953. obrazlaže *sugestijama drugova iz Borbe*²⁸ i velikim porastom interesa za njegovim ideološkim promišljanjima njegova

⁴ *Borba*, 11. listopad 1953, 3.

⁵ Isto, 18. listopad 1953, 3.

⁶ Isto, 25. listopad 1953, 3.

⁷ Isto, 1. studeni 1953, 3.

⁸ Isto, 8. studeni 1953, 3.

⁹ Isto, 15. studeni 1953, 3.

¹⁰ Isto, 22. studeni 1953, 3.

¹¹ Isto, 29. studeni 1953, 3.

¹² Isto, 6. prosinac 1953, 3.

¹³ Isto, 13. prosinac 1953, 3.

¹⁴ Isto, 20. prosinac 1953, 3.

¹⁵ Isto, 22. prosinac 1953, 3.

¹⁶ Isto, 24. prosinac 1953, 3.

¹⁷ Isto, 27. prosinac 1953, 3.

¹⁸ Isto, 29. prosinac 1953, 3.

¹⁹ Isto, 31. prosinac 1953, 3.

²⁰ Isto, 1-3. siječanj 1954, 3.

²¹ Isto, 4. siječanj 1954, 3.

²² Isto, 7. siječanj 1954, 3.

²³ Kraj jedne legende, Kraj dvorjanina L. P. Berije i Nekulturna istorija u kojima oštro kritizira staljinizam

²⁴ Siječanj 1954.

²⁵ Milovan Đilas, *Vlast i pobuna*, Izdavačka kuća *Književne novine*, Beograd 1991., 268.

²⁶ Kada je uvidjeo da je Đilas otišao predaleko u svojim gledištima, J. B. Tito je oštro reagirao i zatražio da se njegovi članci obustave, da se ne tiskaju, dok se ta stvar ne riješi na najužem forumu SK, Uvodno izlaganje druga Tita na III plenumu CK SKJ, Obično jurišanje na otvorena vrata, prema; Drago J. Stanković, n. dj., 333-334 i *Borba*, 18. siječanj 1954., 1-2, III plenum CK SKJ, Riječ druga Tita.

²⁷ 22. prosinca 1953. Edvard Kardelj se sastao s Milovanom Đilasom kako bi mu izložio svoja neslaganja sa njegovim napisima u *Borbi*. U tom razgovoru Đilas je optužio Tita kao branitelja birokratizma ustvrdivši kako je sukob sa njim neizbježan, a da se Edvard Kardelj i Aleksandar Ranković slažu s tim; Izlaganje Edvarda Kardelja na III izvanrednom plenumu CK SKJ, O suštini jednog poziva na ideološku borbu, odlomak O demokraciji, *Borba*, 18. siječanj 1954, 3-4.

²⁸ Milovan Đilas, n. d., 268.

tvrdnja je upitna. Borba je bila partijski list, što znači da je bila pod izravnom kontrolom SK, osobito u ideološkim pitanjima, te je vjerojatno podržavala Đilasa, kao čelnika Agitpropa CK SKJ, bez temeljnog uvida u odnose unutar najužeg rukovodstva Saveza komunističara.

Prihvaćena ideja samoupravljanja²⁹ tražila je otvaranje društva i prema sebi i prema svijetu, što je bio bitan preduvjet demokratizacije. Čim su ta idejna, politička i druga otvaranja započela pojavile su se društvene proturječnosti, pa i antisocijalističke snage, u nadi da će kritika staljinizma, raskid sa Sovjetskim Savezom i proces demokratizacije usmjeriti razvoj zemlje u liberalne vode. Tako je Đilas otpočeo sa serijskim objavljivanjem svojih gledišta što nimalo nije odudaralo od onodobnih općih trendova. *Nove sadržine*³⁰ prikazuju jugoslavensku stvarnost kao borbu socijalizma i demokracije protiv kapitalizma i buržoazije, te birokratizma i birokracije, svodeći sile borbe na jugoslavenske izvore, pridajući malu važnost vanjskim utjecajima. Ovdje Đilas poziva na reformu, na nastanak novih ideja, oblika i snaga potrebnih za preobrazbu Revolucije kako ona ne bi ostala samo slavna tradicija i teret socijalističkom razvoju.

Za trajanja predizborne kampanje za savezne izbore, kad je u općini titogradskog kotara, Barutani, kandidiran za Saveznu narodnu skupštinu³¹ Đilas objavljuje *Male izborne teme*,³² osjećajući se pozvanim da razmatra demokratske tendencije u Jugoslaviji. Promišljajući izborne procese koji su bili u tijeku, daje prednost biranju poslanika koji nisu nametnuti "odozgo" i koji se ne kandidiraju isključivo prema željama i na osnovi subjektivnih ocjena partijskih foruma. Narodu je trebalo omogućiti stvarno biranje poslanika, kako bi Jugoslavija postala primjer pravde, slobode i demokracije, jer i u Jugoslaviji, a ne samo na Zapadu, ima ljudi koji misle da je demokratski razvoj posljedica prijateljstva sa Zapadom i ujedno njegov utjecaj.³³ Ovakav Đilasov stav bio je opreka partijskom svenadzoru koji je u težnji naroda za kandidaturom najboljih ljudi i za demokratskom diskusijom naišao na vrlo jak otpor. Uzmemo li u obzir činjenicu kako je VI. kongres bio vrhunac obračuna sa staljinističkim dogmatizmom, državnim socijalizmom, a ujedno i partijskim sveodlučivanjem, postavivši osnovne smjernice budućeg razvoja, pokazuje se da je u praksi takvog partijskog birokratizma bilo još mnogo. Iako je kasniji razvoj događaja potvrdio kako borba s birokratizmom nije bila ni izdaleka završena, čemu je pogodovao i veliki politički zaokret nakon III. izvanrednog sastanka i Đilasova sloma, Đilas se upušta u antibirokratska razmišljanja, ne vjerujući u uspjeh odluka VI kongresa, osuđujući neke postupke političkog rukovodstva.³⁴ Te svoje ideje dalje razlaže dajući neke odgovore u sljedećim priložima; *Novi oblici i Važnost oblika*,³⁵ u kojima razmatra pitanja oblika nužnih za razvoj socijalizma i demokracije, čiji nesklad rezultira oprekama unutar samog socijalizma. Novi oblici ujedinjuju socijalističke snage i doprinose razvoju demokracije, za što je potreban

²⁹ 27. lipnja 1950. Narodna skupština FNRJ je proglasila *Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva*, Tito i Partija, sv. III, 48, Govor J. B. Tita u Narodnoj skupštini 27. lipnja 1950., Radnici su sposobni da sami upravljaju svojim fabrikama.

³⁰ Vidi bilj. 8.

³¹ Borba, 14. listopada 1953., 5.

³² Vidi bilj. 10.

³³ Govor Milovana Đilasa na predizbornom skupu u Titogradu, Raste i jača socijalistička demokracija i nezavisnost snaga i blagostanje radnih ljudi Jugoslavije, Borba, 26. listopada 1953., 1, 4.

³⁴ Đilas je sazivanje II plenuma (sastanka) CK SKJ okarakterizirao kao birokratsku samovolju J. B. Tita, jer je bilo uobičajeno da se sastanci održavaju u Beogradu, sjedištu CK i Vlade, a ne na Brijunima gdje je bila najpoznatija Titova rezidencija. To je bilo podređivanje CK Titu, umjesto podređivanja Tita vodećem tijelu, prema; M. Đilas, n. d., 262.

³⁵ Vidi bilj. 11 i 12.

oslonac na zakone i sudove, koje treba mijenjati jer su mnoge odredbe neprirodne i nesocijalističke, i to one proizašle iz socijalističke dogmatike. Ako je dotada Đilas samo promišljao o poboljšanju socijalizma, u *Zakonitosti*,³⁶ u kojoj se dotakao rukovodećeg kadra, iako je taj kadar vrhunac osude doživio u *Anatomiji jednog morala*, on postaje njegova suprotnost. Skrivajući glavnu misao pod okrilje borbe za pridržavanje zakona, prikazujući “dosuđivanje” pravde kao голу samovolju i birokratizam političkih faktora nad zakonima i društvenim odnosima, opasnim za socijalizam, idealizira, nasuprot “partijske pravde”, zapadni kapitalistički državni poredak i odnose koji su obilježavali njihov sustav zakonitosti. Uvidjevši da je, možda, previše stao uz bok “nedemokratskih oblika” naspram socijalističke ideologije, već u idućem prilogu³⁷ vraća se realnom sagledavanju zapadnog društvenog sustava uspoređujući ga s birokratizmom i državnim socijalizmom, ali ipak napadajući socijalističke snage zbog nedostatka aktivne borbe protiv takvih reakcionarnih formi, odnosno prisvajanja demokracije. Demokracija je za sve, bili oni birokratski, buržoaski ili bilo koji drugi ostaci. Zato se izjašnjava za ravnopravnost svih, što vodi dokidanju demokracije kao oblika klasnog nasilja, smatrajući da je to glavna zadaća svih socijalističkih snaga u borbi za demokraciju. Nakon ovih članaka Đilas je bio suočen s kritikom čitateljstva³⁸ da članci razotkrivaju birokratizam, ali ne otvaraju perspektive. Đilasove misli su do tada bile niz nepovezanih tema te se zbog zabuna nastalih među čitateljstvom, zbog nepostajanja zaključaka ili početnih formulacija u tim člancima, odlučio na objavljivanje daljnjih teoretskih priloga kako bi objasnio pozitivne i negativne uvjete demokratskog razvoja.

U idućim člancima se otvoreno zalaže za slobodu izražavanja i mišljenja, objašnjavajući da socijalizam ne predstavlja ideal i konačni cilj društvenog razvoja, već je to potpuno oslobođenje ljudi od bilo kakva gospodstva nad njima. Negira usmjeravajuću ulogu Partije, jer ona nije isključivi izraz objektivnih potreba čitavog društva te ne može, i ne smije, prisvojiti isključivo pravo upravljanja kretanjem proizvodnih snaga. Zato je potrebno slabljenje političkog monopolizma nad društvenim životom i osiguranje što slobodnijeg kretanja kako bi *jedne subjektivne snage potiskivale druge, a ne da samo jedne preuzmu monopol nad Društvom*. Te snage su socijalističke, samo jedne su manje, a druge više demokratske.³⁹ Tito je bio u pravu kada je uočio neke liberalne pojedinosti u Đilasovim izlaganjima.⁴⁰ Đilas se ovdje, zapravo, zalaže i poziva na višestranačje, koje je bilo nespojivo s konceptom o usmjeravajućoj ulozi SKJ, odnosno odumiranju države. Stoga je većini nositelja vlasti bilo nezamislivo pristati na nešto takvo, jer bi time, vrlo vjerojatno, Savezu komunista *izmakla vlast iz ruku*. U *Konkretnom*⁴¹ razrađuje mogućnost izlaganja ideja, naglašavajući važnost borbe mišljenja te sigurnost da nitko neće biti proganjan zbog svojih ideja, jer samo tako one, kao svojina manjine, mogu doći u opticaj.

Za Crkvu traži potpune vjerske slobode, objašnjavajući da bi one oslabile političku ulogu Crkve i klera. Konkretno, kakvi god bili razlozi za ili protiv potpune crkvene ravnopravnosti i sloboda, Đilas se potpuno okreće od socijalističke prakse kojoj su zahtjevi ove vrste tada bili potpuno strani. Značajno je da se upustio u polemiku oko crkvenih pitanja koja su bila vrlo osjetljiv problem u tom trenutku i zbog opće konstelacije odnosa u Jugo-

³⁶ Vidi bilj. 13.

³⁷ Vidi bilj. 14.

³⁸ Vidi bilj. 15.

³⁹ *Opšte i posebno*, Borba, 20. prosinca 1953., 3.

⁴⁰ Drago J. Stanković, n. d., 335.

⁴¹ Vidi bilj. 19.

slaviji i zbog njegova položaja kao jednog od vodećih partijskih ideologa, koji je bio upoznat sa službenim stavom SK glede tih pitanja, a bio je protivan njegovim napisima. Odgovarajući na upućene kritike,⁴² da piše radi inozemstva, da se udaljava od marksizma i lenjinizma te da se oko njegovih napisa okuplja reakcija, Đilas sprečava svaku diskusiju, optužujući svoje kritičare kao staljinističke dogmatičare i pripadnike birokratizma koji žele ušutkati demokratsku borbu, te poput Staljina, uspostaviti službenu istinu i jedinstvo. Smatra da taj *jugoslavenski staljinizam* želi zaustaviti pozitivna demokratska kretanja započeta u ekonomiji, da se prenesu na društvene odnose. Ovdje se očituje i raskid sa službenom linijom, jer tvrdi da svjesne demokratske socijalističke snage postoje i izvan komunističkih organizacija, a osobito izvan komunističkih foruma. Te snage se ne svode samo na komuniste i radnike, već na sve koji se bore za demokraciju, bez obzira da li im se idejne osnove poklapaju sa socijalističkim dogmama. *Jugoslavenske staljiniste* predstavlja birokratizirani rukovodeći kadar, koji je osnovne organizacije SK doveo u totalno neaktivnu situaciju, te stoga predlaže što rjeđe sastajanje tih osnovnih komunističkih organizacija,⁴³ samo kada se bira rukovodstvo ili delegati. Nakon ovog članka, koji je kasnije protumačen kao izravni udarac na SKJ, a uz članak *Savez ili Partija*, koji je predstavljao nastavak i pojašnjenje *Subjektivnih snaga*, bio je najjače kritiziran Đilasov tekst jer je, postavivši neke nove osnove o samoj organizaciji, u pitanje doveo svrhu i opstanak postojećeg SKJ. Tada su pristigle prve reakcije, a odnosile su se na članak *Subjektivne snage*, zbog stava o SK, koji je pozitivno ocijenjen na sastancima osnovnih organizacija Saveza komunista u Tuzli⁴⁴ i Subotici⁴⁵. Podržan je stav o povremenim sastancima, a osobito su ga podržale žene, jer su im partijski sastanci, zbog niza obiteljskih poslova, postali teret te su mnoge isključene iz SK. Gradski komitet SK Subotice je odlučio održati diskusiju o svim člancima Milovana Đilasa zbog važnosti gledišta koja je zastupao, a koja su se bitno razlikovala od dotadašnje politike SKJ. Znalo se da postoje diskusije o njegovim člancima, ali ovo su bile prve reakcije unutar sustava SK, koje su Đilasa, vjerojatno, učvrstile u njegovom daljnjem radu. Vrlo je vjerojatno da su članovi tih osnovnih organizacija smatrali kako je to službena politička linija, jer je proizašla iz pera člana Izvršnog komiteta CK SKJ odgovornog za ideološko-propagandnu djelatnost. No, ubrzo će se ispostaviti da su bili u zabludi te da su zanemarili Rezoluciju IV. sastanka CK KPJ od 3-4. lipnja 1951., u kojoj se konstatira kako svi članovi Partije doduše imaju pravo slobodno, usmeno ili pismeno, u partijskom i drugom tisku, raspravljati o javno podastrtim pogledima pojedinih članova, bez obzira koje dužnosti u njoj obnašaju, ali da se u partijskim organizacijama obvezno proučavaju samo odluke i smjernice političkih organa i one teorijske rasprave rukovodilaca za koje Politbiro CK KPJ izričito tako zaključuje, dok ostali članci ne predstavljaju službenu političku liniju.⁴⁶

U idućim prilogima⁴⁷ Đilas razlaže ulogu državnih organa koji moraju čuvati zakon, a ne zaoštravati klasnu borbu, te bi se stoga morali osloboditi svakog uplitanja Partije u njihov rad, kako ne bi postali organi političkih organizacija. Zato su potrebne nove ideje, koje trebaju potisnuti postojeću stvarnost i negirati stare ideje i organizaciju. Borba ideja pred-

⁴² Vidi bilj. 20 i 31.

⁴³ Vidi bilj. 21.

⁴⁴ Borba, 30. prosinac 1953., 2, Diskusija u Tuzli o članku druga Đilasa "Subjektivne snage", Tuzla, 28. prosinca 1953.

⁴⁵ Isto, 31. prosinca 1953., 2, Odjek Đilasovog članka "Subjektivne snage", U Subotici se diskutira o Đilasovom članku, Subotica, 30. prosinca 1953.

⁴⁶ Povijest SKJ, ... , 377.

⁴⁷ Vidi bilj. 23 i 24.

stavlja borbu različitih društvenih snaga čiju važnost i značenje može potvrditi jedino praksa. Zato Đilas propagira slobodnu, otvorenu i demokratsku diskusiju koja će otkriti istinu o svim, starim ili novim, idejama.

Zbog burnih reakcija vezanih uz *Subjektivne snage*, Đilas se odlučio na šira pojašnjenja u članku *Savez ili Partija*.⁴⁸ Svoje stavove je objasnio kao osobne tj. kao stavove koji ne predstavljaju službenu političku liniju ili *direktivu*. Nanovo promišljajući svoje prijedloge o promjeni rada SK, zaključio je kako se nimalo nije udaljio od osnovnih odluka VI. kongresa, istaknuvši da je tada usvojeni Statut bio dovoljno elastičan, te da dozvoljava organizacijske promjene i u pravcu za koji se on zalaže. Stoga su potrebne promjene, reforma, decentralizacija, deetatizacija..., kako bi se prekinulo sa zastarjelim oblicima. Osnovne organizacije i njihovi rukovoditelji, uslijed rušenja staljinističkih ideja i prakse, više ne upravljaju vlašću i gospodarstvom pa nisu potrebni ni stari oblici sastanaka, a niti oni sami. Prema Đilasu, Savez komunista je trebalo pretvoriti u Savez idejno bliskih ljudi čiji bi jedini oblik djelovanja bila predavanja s diskusijom, otvorena i nekomunistima, jer Partija je povela revoluciju, ali to joj nije dalo za pravo da i u daljnjem jugoslavenskom razvoju ima monopol rta izraz narodne volje. Đilas, dakle, negira monopol vlasti jugoslavenskih komunista. Zamjera im prisvajanje socijalističke demokracije. Zapreka svim demokratskim nastojanjima je, prije svega, bio birokratizirani rukovodeći kadar,⁴⁹ koji je stvarao *kastinski* sustav unutar Partije.

Vidljivo je da je Đilas propagirao stajališta koja su radikalno zadirala u postojeću poziciju Saveza komunista i koja su stvarala mogućnost uspostave višestranačja, ravnopravnosti i sloboda svih grupa građana, oštro napadajući dotadašnji sustav i političko rukovodstvo. Svi ti zahtjevi su se kosili sa dotadašnjom socijalističkom praksom, a mogli su rezultirati nastankom zapadnog tipa demokracije, a time i slomom vlasti SKJ. To vodstvo SK nije moglo dopustiti, pa je sazvana III. izvanredna sjednica CK SKJ u Beogradu, za siječanj 1954.⁵⁰ Usporedno s ovim priopćenjem CK SKJ, objavljeno je službeno političko mišljenje glede problematike koju je Đilas razrađivao u svojim novinskim napisima.⁵¹ Boris Zihherl je proanalizirao sve Đilasove članke, ukazujući na problematičnost mnogih njegovih stavova, i osuđujući ih kao nesocijalističke i negativne zato što se idejno i politički udaljavaju od niza osnovnih pitanja i teoretskih pogleda razriješenih na VI. kongresu. To je kasnije priznao i Milovan Đilas.⁵²

***

Odjeci i polemike oko Đilasovih idejno-političkih napisa za *Borbu* nisu zauzimali središnje mjesto u onodobnom hrvatskom tisku. Hrvatske su novine tada bile pune izvješća vezanih uz jugoslavensko-talijanski teritorijalni spor koji je izbio oko grada Trsta i Zona A i B,⁵³ zbog anglo-američkog prepuštanja Zone A Italiji. Ovaj problem je zaokupljao cijelu

⁴⁸ Vidi bilj. 25.

⁴⁹ Vidi bilj. 27.

⁵⁰ *Borba*, 10. siječanj 1954., 3, Saopćenje Izvršnog komiteta CK SKJ

⁵¹ Naši društveni ciljevi i uloga komunista za njihovo ostvarivanje, *Borba*, 10. siječanj 1954. 2, i isto, 12. siječanj 1954., 2.

⁵² Đilas je u svojoj prvoj izjavi u toku rada III izvanredne sjednice priznao idejno-političko odvajanje, ali samo zato jer je smatrao da su sazreli uvjeti da nezavisno od funkcije izlaže svoja gledišta, *Borba*, 18. siječanj 1954., 2.

⁵³ D. Bilandžić, *Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945-1969.*, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1969., 46.

jugoslavensku javnost, a osobito javnost Slovenije i Hrvatske, koje su bile izravno vezane za taj spor. No, unatoč tome Đilasovi politički stavovi naišli su na vrlo jak odjek. Uz napise vezane za tršćansku krizu, novine naime donose i izvješća oko predizborne kampanje za Saveznu narodnu skupštinu. U Hrvatskoj se politička situacija zakomplicirala oko izbornih kotara Dvor i Poreč-Buzet, a polemika, proizašla iz sukoba poslaničkih kandidata i njihovih pristaša, prenosila se na stranicama *Vjesnika*, *Narodnog lista* i *Naprijeda*. Polemika svjedoči o vrlo raširenom odjeku Đilasovih gledišta unutar Saveza komunista, te o njihovoj primjeni u izbornoj situaciji.

Iako je kasnije izravno napadan samo Dušan Diminić i tjednik kojeg je uređivao,⁵⁴ u polemiku su se uključili i članovi redakcijskog kolegija,⁵⁵ direktor Vjesnika i delegat glavnog odbora SSRNH, Đuro Kladarin, kotarski komitet SK Poreča i Buzeta, te nesuđeni poslanički kandidati: Ljubo Drndić (Poreč-Buzet) i Milan S. Joka- Kavga (Dvor) sa suradnicima.

Berto Črnja se, poput Milovana Đilasa, upustio u razmatranje izbornih procesa,⁵⁶ učinivši opsežnu analizu izborne kampanje, otkrivajući stare i nove oblike izborne borbe. Požalivši se kako su osnovni demokratski principi *izvrtani naglavce*, Črnja traži otvorenu diskusiju i uspostavu najmanje dvije ili više lista grupa građana. Bez svake sumnje, tu je očigledan utjecaj Milovana Đilasa jer Črnja razlaže istu problematiku i to samo desetak dana nakon objave Đilasova članka, tražeći konkretnu primjenu njegovih stavova. Naime, Črnja postavlja pitanje uloge Socijalističkog saveza radnog naroda u izbornoj kampanji, pokušavajući uskladiti jednopartijski sustav i osnove o slobodnom izboru i natjecanju poslaničkih kandidata, a što predstavlja jednu od osnovnih značajki građanskog (zapadnog) tipa demokracije. Ostvarenje zahtjeva za formiranje više lista građana, biranih *odozdo*, rezultiralo bi borbom mišljenja i pobjedom najboljeg kandidata, prema demokratskim principima. U skladu s tim odlučivali bi birači, a ne partijski forumi ili osnovne organizacije Saveza komunista, koje nameću jednog kandidata. Razvoj tih procesa doveo bi do potiskivanja starog birokratskog tipa izbora, tj. nametanja kandidata. Promatramo li zahtjeve ove vrste s gledišta Saveza komunista, koji je nakon raskida Tito-Staljin proveo opsežne reforme, on ipak nije mogao dopustiti promjene koje bi na kraju dovele u pitanje njegovu poziciju, omogućivši nastanak bitno novih političkih oblika, previše bliskih zapadnim izbornim obrascima. Stoga je razumljiva reakcija kotarskog komiteta SK Poreča i Buzeta,⁵⁷ u kojoj zamjeraju redakcijskom kolegiju "Naprijeda" na dosljednom objavljivanju različitih, pa i suprotnih mišljenja ljudi unutar socijalističkog pokreta. Iako je stav o potrebi borbe mišljenja zastupao i Milovan Đilas, jedan od vodećih jugoslavenskih komunističkih ideologa, kotarski komitet Poreča i Buzeta ostaje pri već utvrđenim političkim oblicima, što ujedno jasno pokazuje kako i mjesec dana od početka Đilasovih napisa nije postojala službena direktiva ili politički stav o njihovom shvaćanju, a koji bi bili odaslati nižim instancama SK. S druge strane, "Naprijed" sa širokom bazom političkog djelovanja mogao je propagirati takve stavove i poticati ostvarenje određenih političkih ciljeva, što opet potvrđuje pretpostavku da nije postojala službena direktiva o njihovom onemogućavanju jer se takvi napisi vjerojatno tada ne bi javili na novinskim stranicama partijskog glasila.

⁵⁴ D. Diminić je postao glavni i odgovorni urednik Naprijeda početkom 1954., prema; Naprijed, br. 1, 1. siječanj 1954., o hrvatskom tisku usp; Katarina Spehnyak, Uloga novina u oblikovanju javnog mnijenja u Hrvatskoj 1945-1952., Časopis za suvremenu povijest, 2-3, 1993.

⁵⁵ Berto Črnja, Tomo Đurinović, Ljubo Grubor, Hrvoje Šarinić, Stjepan Šeparović, Živko Vnuk, prema; Naprijed, 47, 20. studeni 1953., 4.

⁵⁶ Novo i staro u izbornoj borbi, Naprijed, 45, 6. studeni 1953., 2, usp. čl. M. Đilasa Male izborne teme, vidi bilj. 10.

⁵⁷ Naprijed, 46, 13. studeni 1953., Odgovor kotarskog komiteta Poreč-Buzet na članak Berta Črnje "Novo i staro u izbornoj borbi", 2.

Iako je ideja o više građanskih lista bila i suprotna stajalištu SK, bila je lako ostvariva, jer kandidati bi imali isti politički program (program SK) i bili bi članovi iste stranke, što ne bi predstavljalo veću opasnost za SK i sustav vlasti.

Đuro Kladarin, direktor *Vjesnika* i delegat glavnog odbora SSRNH, odgovara⁵⁸ na članak Berta Črnje⁵⁹ i Miloša Mimice.⁶⁰ S Kladarinovog gledišta oba novinara djeluju nedemokratski, pa se on stapa suprotstavlja postavljenim zahtjevima o neophodnosti dva ili više poslaničkih kandidata, zastupajući dotadašnje političke oblike što.⁶¹ Smatra da je komunistima palo na pamet da se *igraju demokracije*, te da na izbore izlaze s više kandidata. Pritom insinuiru i usku suradnje Naprijeda i Politike po ovim pitanjima. U polemiku nastalu oko izborne procedure za jednog ili više kandidata biranih odozdo, protivno zastarjelom birokratskom odabiru kadrova, uključio se i Milan S. Joka.⁶² Joka se poziva na Đilasovu "Zakonitost"⁶³ u obrani svoje kandidature, pobijajući tvrdnje Đure Kladarina kako pripada buržoasko demokratskoj partiji ili pak udruženoj opoziciji.

Sloboda diskusije, mišljenja te ravnopravnost diskutana predstavljali su, prema mišljenju redakcijskog kolegija *Naprijeda*⁶⁴ sastavni i vrlo bitni socijalističke demokracije, a ovaj stav je već ranije, putem svojih napisa, detaljno razradio Milovan Đilas.

Redakcija je potpuno stala u obranu Berta Črnje i podržala je njegove napise vezane uz izbornu kampanju u kotarima Dvor i Poreč-Buzet. U skadu s time moglo bi se zaključiti kako je tražena i sloboda novinstva, što je potpuno protivno jugoslavenskom komunističkom režimu koji je pod kontrolom držao gotovo sve tiskovine. Osim još nekoliko članaka⁶⁵ koji razrađuju istu problematiku, izborna polemika je završena. Gore prikazanu polemiku možemo okarakterizirati kao neizravnu primjenu *Đilasovštine*, ali bilo je i izravnog odjeka. Otvorenog razmatranja nekih Đilasovih članaka su se prihvatili: Ljubo Bavcon,⁶⁶ Živko Vnuk⁶⁷ i Dušan Diminić,⁶⁸ a stavove su iznosili na stranicama *Naprijeda*.

Urednik ljubljanskog časopisa *Naši razgledi*, Ljubo Bavcon, oduševljen Đilasovim člancima jer formiraju nove ideje, a koje su se javile nakon raskida sa staljinizmom, podržava sve Đilasove stavove. Zagovara što jače decentralizirani socijalizam nasuprot diktature totalitarizma. Oba zahtjeva su oprečna tadašnjim prilikama, jer u FNRJ je na snazi bila i diktatura proletarijata i totalitarni sustav iako je samo rukovodstvo SK, reformama i decentralizacijom, nastojalo ublažiti te oblike.

Živko Vnuk razmatra stalnu međusobnu borbu demokratskih i birokratskih snaga, a osnovni stavovi koje je zagovarao - odbacivanje koncentracije predmeta za rad u rukama države, koncentracije vlasti na što manji broj pripadnika rukovodećeg kadra, koncentracije

⁵⁸ Vjesnik, 8. studeni 1953., Demokratske patke Berta Črnje i Miloša Mimice, 2.

⁵⁹ Vidi bilj. 60.

⁶⁰ Politika, 6. studeni 1953., Slučaj u Dvoru na Uni.

⁶¹ Vjesnik, 15. studeni 1953., Šta je novo, Odgovor Đure Kladarina na diskusiju o izornoj borbi na Dvoru, Poreču i Buzetu, 2.

⁶² Narodni list, 22. studeni 1953., Demagogija i stvarnost, 5.

⁶³ Vidi bilj. 13, 14.

⁶⁴ Naprijed, 47, 20. studeni 1953., Mišljenje redakcijskog kolegija "Naprijeda" povodom jedne tvrdnje kotarskog komiteta SKH za Poreč i Buzet, 4.

⁶⁵ Usp; isto, članak B. Črnje, Od čega da se branim, 4; članak Lj. Drndića, Neka činjenice govore, 4, 11.

⁶⁶ Naprijed, 51, 18. prosinca 1953., Tri problema konsolidacije našeg socijalističkog društva, Razmišljanja uz članak druga Milovana Đilasa.

⁶⁷ Isto, 1, 1. siječanj 1954., Bilješke o psihologiji birokratizma, povodom Đilasove misli; Demokracija je surova i nakazna, a metod i odnosi nisu više formalna stvar.

⁶⁸ Isto, 2, 8. siječanj 1954., Jedinstvo socijalističkih redova i borba mišljenja.

zakona i njihove primjene na što uži krug ljudi - bile su osnove koje su odlikovale tadašnju praksu SKJ, a što je Đilas žestoko napao u nekoliko svojih članaka,⁶⁹ i to u onim člancima koji su bili najoštrije kritizirani.

Dušan Diminić pokušava uskladiti potrebu za jedinstvom radnog naroda i sve jaču borbu mišljenja, koju postavlja za osnovu budućeg razvoja socijalizma. Međutim, napadajući formalno jedinstvo, jer potiskuje mišljenja i koči otvorenu diskusiju, izravno napada i jednu od osnovnih postavki SKJ, odnosno monolitno jedinstvo unutar komunističkih redova.

Takav, potpuno novi pristup prema sociopolitičkim procesima, zastupa i direktor zagrebačkog *Narodnog lista*, Milan Despot, koji otvoreno piše o Đilasovim stavovima. Već u prvom članku,⁷⁰ a ukupno je objavio tri napisa, on podržava Đilasove zahtjeve zagovarajući slobodu mišljenja i otvorenu diskusiju. Sve protivnike ovih demokratskih načela, poput Milovana Đilasa u "*Odgovoru*", osuđuje kao ostatke izvlaštene klase ili kao birokratizirane elemente u redovima SK, kojima jedini cilj predstavlja povratak ili zadržavanje stečenih privilegija. U povodu Đilasova izbora na dužnost predsjednika Savezne narodne skupštine, objavljuje članak⁷¹ u kojem otvoreno pristaje uz njegove najnovije članke, jer razotkrivaju antisocijalističke i birokratske prilike, nanovo podržavajući Đilasov zahtjev za slobodnom borbom mišljenja kao osnovu dalje izgradnje socijalizma u Jugoslaviji. Iako je i sam svjestan da takve postavke ne odgovaraju dotadašnjoj praksi SKJ, te da sigurno predstavljaju "herezu",⁷² nastavlja analizu političke zbilje osvrćući se i na polemike oko kandidacijskih lista za Savezne izbore zaključuje kako se to sve ne bi zbilježilo da su ljudi mogli voditi "borbu mišljenjima". Takve teze se kose sa dotada važećim teorijama o Partiji i diktaturi proleterijata, ali Despot, zbog novih uvjeta, traži njihovu promjenu. Poput Đilasa, zagovara potpune slobode u iznošenju misli, tražeći da se ljudi ne proganjaju zato jer imaju različite stavove od *odgovornih* dužnosnika.

Na VI. kongresu određene su glavne smjernice idejno-političkog rada SKJ. Raskid svih odnosa sa SKP(b) imao je za posljedicu propitivanje dotadašnjih oblika političkog djelovanja, što je otvaralo prostor slobodnijim raspravama o svim problemima društvenog razvoja. Od toga ne odudara niti djelatnost Milovana Đilasa, Dušana Diminića odnosno Milana Despota. No, procesi demokratizacije su očito počeli nadilaziti zamisao o usmjeravajućoj ulozi SK, što se ogledalo u Đilasovim stavovima, te je kažnjen na III izvanrednom sastanku CK SKJ. S druge strane, u Hrvatskoj je nastradao Dušan Diminić, koji je odlučno osuđen na sastanku CK SKH,⁷³ zbog svojih političkih stavova koji su do izražaja došli u njegovim člancima, u uređivanju *Naprijeda* i u drugim oblicima njegove političke djelatnosti, a bili su protivni odlukama VI. kongresa SKJ i II. sastanka CK SKJ.

Diminić je optužen⁷⁴ da je njegova redakcija stvarala grupu oko lista *Naprijed*, koja je željela progurati svoje kandidate, napadajući sve one koji se sa njima ne slažu kao birokrate, propagirajući grupaška shvaćanja. Diminić je jedini shvaćao Đilasa te je odmah prišao konkretizaciji njegovih ideja, prihvativši se teoretskog posla, a ostalima prepušta blaćenje SK.

⁶⁹ Bili su to Đilasovi članci: Zakonitost, Za sve, Subjektivne snage, Savez ili Partija, Anatomija jednog morala; vidi bilj. 13, 14, 21, 25, 28.

⁷⁰ Narodni list, 25. prosinca 1953., Trijumf politike SKJ i SSRN, 1.

⁷¹ Isto, 27. prosinca 1953., Pozdrav drugu Đilasu, 1.

⁷² Isti, 10. siječanj 1954., Prvi koraci, 1.

⁷³ Borba, 24. siječanj 1954., X plenum CK SKH, 10.

⁷⁴ Narodni list, 24. siječanj 1954., Raščistiti sa trulim shvaćanjima malograđanske neodređenosti u redovima SK, 2.

Diminić se ogradio od bilo kakve veze s Milovanom Đilasom za što ga je optužio Mika Špiljak, istaknuvši postojanje grupe Diminić-Drndić-Đilas.⁷⁵

Milan Despot nije izravno napadnut, iako je Đilasu i njegovim stavovima pružao punu podršku, a oni su bili osuđeni i na III. izvanrednom sastanku CK SKJ i na X. sastanku CK SKH. Takvo otvoreno podržavanje dovelo je do njegovog "tihog" smjenjivanja sa čelne pozicije *Narodnog lista*,⁷⁶ a mjesto ostaje, do daljnjega, upražnjeno.

Zaključak

Milovan Đilas nije bio jedini koji je zaključio da preuzimanje sovjetskog modela socijalizma utječe na procese birokratizacije i na društvenu strukturu Jugoslavije, ali je bio među prvima koji je o takvim procesima u Jugoslaviji otvoreno i javno promišljao. Slijedila je zatim oštra kritika vladajućeg režima, SK, te zagovaranje decentralizacije pa i radikalne promjene organizacije SK, koji su očito imali odjeka u javnosti i u partiji, izazivajući polarizaciju unutar nje. No, to je razumljivo s obzirom da u to vrijeme nije bilo uobičajeno pisati o ključnim partijskim pitanjima u javnim glasilima prije usaglašavanja u partijskom vrhu, osobito ne o ideološkim pitanjima. Obično su stajališta istaknutih čelnika u javnosti doživljavana kao službena politička linija. Kako je prekid sa Sovjetskim Savezom bio ujedno i prekid sa svim socijalističkim državama, Đilas je slobodno protumačio odluke VI. kongresa kao zaokret prema jedinoj ponuđenoj opciji - Zapadu.(?!). Stoga je bila potrebna i potpuna reforma društvenog sustava.

Već su prve reakcije pokazale da je Đilas stekao dosta istomišljenika. U Hrvatskoj je *đilasovština* bila prisutna u polemici oko predizborne kampanje, u kotarima Dvor i Poreč-Buzet, čiji su se sudionici često pozivali na Đilasove stavove ili su pak optuživani zbog takvih stavova. Dušan Diminić, glavni i odgovorni urednik zagrebačkog tjednika *Naprijed* je javno osuđen na X sastanku CK SKH, a Milan Despot je, sredinom ožujka 1954., potihlo nestao iz redakcije *Narodnog lista*.

Procesi promjena i reforme povedene od strane SK, poslije V. i VI. kongresa KPJ/SKJ doveli su do popuštanja totalitarnog jugoslavenskog režima, ali kada je to vodilo razvoju političke situacije u kojoj SKJ ne bi mogao zadržati vodeću poziciju došlo je do obračuna sa zastupnicima radikalnijih političkih promjena. Posljedica tih političkih previranja bilo je usporavanje političkih reformi i otvaranje procesa učvršćenja totalitarnog oblika komunističkog sustava vlasti.

⁷⁵ Borba, 24. siječanj 1954., X plenum CK SKH, Govori ostalih diskutanata.

⁷⁶ Narodni list, 20. ožujak 1954., 6.

Zusammenfassung

Perzeption der Djilas-Beiträge zur "Borba" Zeitung in kroatischen Publizistik

In diesem Beitrag wird die Tätigkeit von Milovan Djilas durch seine Texte in den Zeitschriften "Borba" und "Nova misao" seit 11. Oktober 1953 bis 7. Januar 1954 publiziert. In den Texten hat Djilas unter scharfer Kritik die Tätigkeit des Bundes der Kommunisten Jugoslawiens unter die Lupe genommen. Er hat laut über die wichtigsten Fragen des Bundes der Kommunisten, der Demokratie und der sozialistischen Revolution nachgedacht und Vorschläge für die Reform und für die Entwicklung Jugoslawiens gegeben. Das Ergebnis solcher seiner Anschauungen war, daß wegen seiner Funktion im Bund der Kommunisten, große Mißverständnisse entstanden und er wurde deshalb aus dem Zentralkomitee der kommunistischen Partei Jugoslawiens (CK SKJ) ausgeschlossen. Das war sein Zusammenbruch als Politiker.

Ein ähnliches Schicksal haben auch seine Symphatisanten in Kroatien erlebt; Dusan Diminic, Chefredakteur des "Naprijed" und Milan Despot, Direktor des "Narodni list". Dusan Diminic wurde aus dem SKH ausgeschlossen, und im Januar 1954, wie Milan Despot im März 1954, wurde aus dem Redaktion der Zeitung verschwunden.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJESTINST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD OVI 31

ZAGREB 1998.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Stipe Botica

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Matićka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5.X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik

Kompjutorski slog i prijelom

DENONA d.o.o., Garićgradska 6, Zagreb

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u travnju 1999. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 31

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb
: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1998.

– 340 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X